

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Зубченко Вікторія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
Білоцерківський національний аграрний університет,
Біла Церква, Україна

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає проведення кардинальних заходів у розбудові та реформуванні діючої пенсійної системи України. Необхідність проведення таких дій викликана низкою несприятливих чинників, серед яких: негативні демографічні процеси, старіння нації, постійне збільшення кількості пенсіонерів та зменшення кількості працюючих людей, низьку зайнятість та ін., що в результаті привели до утворення хронічного дефіциту Пенсійного фонду України та неспроможності держави забезпечити гідний рівень життя особам пенсійного віку. На сьогоднішній день пенсійна система не може забезпечити достойний рівень пенсії, оскільки тих коштів, що надходять до пенсійного фонду не вистачає для покриття виплат пенсіонерам. Саме тому розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення є найважливішим питанням, яке висвітлює проблеми забезпечення громадян достатнім рівнем доходів після досягнення пенсійного віку для запобігання бідності та уникнення ризиків, пов'язаних із зниженням якості життя.

Старт системи недержавного пенсійного забезпечення розпочався з прийняттям законодавства щодо реформування пенсійної системи України. Так, з 1 січня 2004 р. набрав чинності Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1], який визначив правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та врегулював правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності.

Згідно ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [1]. Основною метою системи недержавного пенсійного забезпечення є соціальна захищеність та надання гарантій отримання стабільного доходу її учасників за досягнення ними пенсійного віку шляхом накопичення на добровільних засадах фінансових ресурсів на індивідуальних пенсійних рахунках, відкритих у недержавних пенсійних фондах.

Система недержавного пенсійного забезпечення дозволяє: створити додаткове до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування джерело пенсійних виплат; забезпечити громадянам високий рівень життя при досягненні пенсійного віку; забезпечити формування нових джерел

інвестиційних ресурсів для інвестування в різні сектори економіки; створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів, здешевлення кредитів та підвищення ліквідності фондового ринку; побудувати систему недержавного пенсійного забезпечення України на основі апробованих у світовій практиці принципів та механізмів [2].

Варто зазначити, що загальнообов'язкова державна система пенсійного забезпечення не здатна надати високий рівень пенсії при низьких розмірах обов'язкових пенсійних відрахувань і несприятливих демографічних умовах. У свою чергу, участь у недержавному пенсійному забезпеченні в Україні дозволяє створити додатковий до обов'язкового державного пенсійного забезпечення джерело пенсійних виплат і забезпечити вищий рівень життя при досягненні пенсійного віку [3].

Так, ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначає основні принципи, на яких здійснюється недержавне пенсійне забезпечення [1]. На нашу думку, одним з найважливіших принципів недержавного пенсійного забезпечення є принцип добровільності, який свідчить про те, що будь-яка участь у недержавній нагромаджувальній системі здійснюється без примусу, вона не має обов'язкового характеру та ґрунтується виключно на добровільних основах.

Недержавний пенсійний фонд (НПФ) – юридична особа, що створена у відповідності до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» є неприбутковою організацією (непідприємницьким товариством), функціонує і проводить свою діяльність виключно з ціллю накопичення пенсійних внесків на користь учасників НПФ з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам НПФ у визначеному законодавством порядку [1]. Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, основною метою діяльності якої є акумулювання коштів вкладників на індивідуальних пенсійних рахунках, їх примноження за рахунок інвестиційного доходу, отриманого в результаті реалізації ефективної інвестиційної діяльності та здійснення за рахунок накопичених коштів додаткових пенсійних виплат учасникам, які досягли пенсійного віку.

Особами, що тісно взаємодіють з НПФ, є вкладники, учасники та засновники. Варто зазначити, що НПФ має власне найменування, в якому повинні бути зазначені вид фонду, слова «недержавний пенсійний фонд» або «пенсійний фонд», та яке відрізняється від найменувань будь-яких інших пенсійних фондів, створених на території України [4].

НПФ не здійснює своєї діяльності самостійно. Їх діяльність полягає у залученні коштів (пенсійних внесків), управлінні отриманими коштами (їх розміщенні, інвестуванні) та здійсненні пенсійних виплат учасникам. Безпосередньо самі НПФ є так званим «грошовим мішком», тобто лише акумулюють внески та визначають фінансові інститути, які забезпечують їх подальшу діяльність. Такими фінансовими інститутами є професійні ліцензовані учасники: компанії з управління активами (КУА), адміністратори НПФ (АНПФ), зберігачі фонду [5].

Зазначимо, що в Державному реєстрі фінансових установ станом на

30.06.2021 р. містилася інформація про 63 НПФ, з них 58 діючих, а також 19 адміністраторів таких фондів. Загальна кількість учасників НПФ становила 888,3 тис. осіб. Кількість вкладників станом на 30.06.2021 р. становила 86,2 тис., з яких більша частина це фізичні особи – 84,1 тис. (97,6%) [6].

З початком широкомасштабного російського вторгнення в Україну діяльність недержавних пенсійних фондів зазнала значних випробувань. Станом на 30.09.2022 року кількість НПФ в управлінні становила 55 (без урахування корпоративного фонду НБУ), у тому числі 46 відкритих, 3 корпоративних та 6 професійних. Всього активами НПФ управляли 33 КУА. Загалом за 9 місяців 2022 року кількість КУА зменшилася на 5 – до 308. В адмініструванні 18-ти АНПФ у вересні цього року перебувало 57 НПФ: 47 відкритих, 4 корпоративних та 6 професійних. У той час, як кількість АНПФ на кінець вересня 2022 року не змінилася: 19. Серед них, як і раніше, було 6 компаній, які здійснювали винятково діяльність із адміністрування НПФ, решта – поєднували її з управлінням активами. Активи НПФ в управлінні КУА у січні-вересні 2022 року додали 5,6%, а за останні 12 місяців – 8,7%. Станом на 30.09.2022 вони досягли 2 303 млн грн. НПФ в адмініструванні членів Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу на кінець вересня мали 2 306 млн грн активів (+5,1% із початку 2022 року та +8,7% за останні 12 місяців) [7].

Зазначимо, що особливості діяльності НПФ залежать від його виду. Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавні пенсійні фонди бувають трьох видів: корпоративні, професійні та відкриті. До того ж існує певний порядок реєстрації НПФ. Лише після здійснення всіх кроків НПФ може залучати пенсійні внески [2]. Активи НПФ відокремлені від активів третіх осіб – засновників, вкладників, обслуговуючих НПФ компаній тощо. Усе майно НПФ, включаючи прибуток, що отримується від розміщення коштів НПФ, належить його учасникам – особам, на користь яких здійснюються пенсійні внески до НПФ та які будуть отримувати пенсію з НПФ.

Варто зауважити, що питання щодо участі в НПФ як для громадян, так і для роботодавців є справою добровільною. З часом, після прийняття відповідного закону, для роботодавців буде запроваджено обов'язкову сплату пенсійних внесків до НПФ на користь тих працівників, які працюють у шкідливих та важких умовах праці. Обов'язкові пенсійні відрахування сплачуватимуться до професійних та корпоративних фондів. Передбачатимуться податкові пільги для працівників і роботодавців при сплаті внесків на недержавне пенсійне забезпечення, а також при здійсненні пенсійних виплат. Так, у листопаді 2022 року Верховна Рада планувала розглянути законопроект № 2683 про впровадження обов'язкової державної накопичувальної пенсійної системи. Проект закону передбачає, що на накопичення спрямують 5% з Єдиного соціального внеску, а пенсійний внесок на накопичувальне страхування у перший рік становитиме 1% фонду оплати праці з подальшим підвищенням. Зараз ці кошти спрямовуються до Пенсійного фонду України, а звідти – на виплати пенсій десяти мільйонам пенсіонерів в межах стандартної солідарної пенсійної системи. Однак розгляд законопроекту відклали на невизначений

термін [8].

Пенсійні внески в НПФ на користь учасника (майбутнього пенсіонера) може сплачувати роботодавець цього учасника, професійне об'єднання, членом якого є учасник, безпосередньо сам учасник, а також його дружина (чоловік), діти, батьки, і при цьому такі пенсійні внески є власністю учасника. Усі кошти, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є власністю учасника недержавного пенсійного фонду незалежно від того, хто платив внески. Крім учасника, ніхто не може розпоряджатися цими коштами. Пенсійні кошти учасника можуть успадковуватись його спадкоємцями. Усі пенсійні внески, які надходять до НПФ, інвестуються у різні фінансові інструменти (акції, облігації, цінні папери, банківські депозити, банківські метали тощо) для отримання додаткового прибутку. Таким чином, у майбутньому, за настання підстав, передбачених законодавством (наприклад настання пенсійного віку), громадянин – учасник НПФ отримує додаткову пенсію, яка складається з пенсійних внесків, сплачених ним особисто або іншим вкладником на його користь, та прибутку, отриманого внаслідок інвестування цих коштів [1].

Зазначимо, що учасник НПФ зможе примножити суму вкладених коштів у декілька разів та гарантовано отримає накопичені ним кошти, оскільки НПФ не може бути визнаний банкрутом. У випадку ліквідації НПФ пенсійні виплати учасників переводяться в інший НПФ, страхову компанію або в банківську установу-організацію, які згідно законодавства, мають право здійснювати недержавне пенсійне забезпечення. НПФ за законом зобов'язаний безкоштовно раз на рік інформувати всіх учасників фонду про стан їх пенсійних рахунків. Крім того, учасник фонду має право у будь-який час контролювати свої пенсійні накопичення. За законом, НПФ зобов'язаний регулярно подавати звітність в усі контролюючі органи і забезпечувати її подальшу публікацію в засобах масової інформації. Ця звітність дозволяє забезпечити прозорість діяльності НПФ та проконтролювати рух пенсійних накопичень з моменту надходження пенсійних внесків до завершення строку виплати. Державний контроль професійного рівня Компанії адміністратора, Компанії з управління активами та Банка-зберігача здійснюється шляхом їх ліцензування [1].

Варто зауважити, що участь фізичних осіб у недержавному пенсійному фонді є добровільною. Можна бути учасником і декількох пенсійних фондів. При цьому учасники самостійно визначають розмір пенсійного внеску; періодичність та строки сплати внесків. На сьогодні доходи більшості громадян, на жаль, не є достатніми для того, щоб знайти достатньо велику суму грошей, необхідну для відкриття депозиту в банку, тоді як в системі недержавного пенсійного забезпечення можна передбачити у пенсійному контракті невеликі періодичні (щомісячні, щоквартальні тощо) розміри пенсійних внесків до НПФ.

Вважаємо, що одним із основних якісних показників, які характеризують систему недержавного пенсійного забезпечення, є сплачені пенсійні внески. Пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів сплачуються у розмірах та у порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних

пенсійних схем. Максимальний розмір пенсійних внесків за пенсійними схемами недержавного пенсійного забезпечення не обмежується. До прикладу, сума пенсійних внесків станом на 30.06.2021 р. становила 2496,7 млн грн. [6].

Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється НПФ, визначаються пенсійними схемами, які розробляються з дотриманням вимог Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та інших нормативно-правових актів з питань недержавного пенсійного забезпечення [1]. Вважаємо, що укладення пенсійного контракту з НПФ є ефективним способом пенсійного забезпечення, що будується на договірних засадах, добровільності та рівності сторін. За інформацією Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку станом на 30.06.2021 р. адміністраторами НПФ укладено 92,4 тис. пенсійних контрактів, що більше на 12,8% (10,5 тис.) порівняно з аналогічним періодом 2020 р. Загальна вартість активів, сформованих НПФ, станом на 30.06.2021 р. становила 3 712,9 млн грн, що на 9,4% (320,1 млн грн) більше в порівнянні з аналогічним періодом 2020 р. [6]. Верхні рядки прибутковості упродовж останніх 10 років стабільно займають відкриті НПФ «Емерит-Україна», «Приват Фонд», «ОТП Пенсія», «Династія» та ін.

Варто зазначити, що кожній особі, яка є учасником недержавного пенсійного фонду, при досягненні певного віку надано право на отримання додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат, які здійснюються за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів. Необхідно звернути увагу на те, що пенсійні виплати з пенсійного фонду здійснюються незалежно від отримання виплати за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням або з інших джерел.

Станом на 30.06.2021 р., за інформацією Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, пенсійні виплати становили 1 196,2 млн грн, що на 16,2% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2020 р. Виплати було здійснено 88,2 тис. учасників, тобто 9,9% від загальної кількості учасників [6].

У результаті опрацьованих джерел інформації, можна зробити висновок, що нині система недержавного пенсійного забезпечення не заохочує населення до ефективних заощаджень на пенсію. Вона надто дорога й не забезпечує належного інвестиційного доходу. Участь населення в ній мізерна, сприйняття більшістю громадян – негативне. Низькі показники діяльності недержавних пенсійних фондів зумовлені багатьма чинниками, зокрема: несприятливою макроекономічною та політичною ситуацією, відсутністю розвинутих ринків капіталу й надійних фінансових інструментів, низьким рівнем доходів населення та нерозумінням необхідності заощаджувати на пенсію, необізнаністю щодо діяльності недержавних пенсійних фондів, недостатнім пропагуванням важливості недержавних пенсійних схем, високим рівнем недовіри населення до фінансових інститутів.

На нашу думку, уряду потрібно ґрунтовно проаналізувати й переосмислити накопичувальну систему недержавного пенсійного забезпечення. Вважаємо, що доцільним є створення умов для ефективного функціонування недержавних

пенсійних фондів в Україні, які здатні забезпечити реалізацію соціальної політики у сфері соціального захисту працюючої частини громадян. Для вирішення існуючих проблем та поліпшення загальних показників діяльності недержавних пенсійних фондів, необхідно підвищити рівень розкриття інформації, більше уваги приділяти нагальній потребі підвищення фінансової обізнаності громадян шляхом надання їм належної фінансової інформації та просвіти, створювати фінансові стимули, надійні інструменти для інвестування, запровадити регулювання ціноутворення цінних паперів, систему автоматичного зарахування до накопичувальної пенсійної системи та прийняти структурні рішення для всього ринку.

Список літератури:

1. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 1057-IV від 09.07.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47-48. Ст. 372
2. Система недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Українські Фонди*. URL: <http://surl.li/auscd>.
3. Козак Т. Тенденції розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2019 р. Київ, 2019. С. 123–125.*
4. Система недержавного пенсійного забезпечення. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_40557.
5. Прилипко С. М. Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестування інноваційного розвитку в Україні: *монографія* / за ред. Р.П. Бойчука. Харків: Право, 2014. С. 223-241.
6. Результати системи недержавного пенсійного забезпечення на кінець другого кварталу 2021 року. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL: <http://surl.li/ausar>.
7. Огляд діяльності індустрій управління активами інституційних інвесторів та адміністрування пенсійних фондів в Україні за 3-й квартал 2022 року. Загальні результати. *Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу*. URL: <http://surl.li/eeuan/>
8. Бетлій О. Обов'язкове пенсійне накопичення: п'ять причин, чому ні. *Українська правда*. URL: <http://surl.li/eeuar>.